

C. VANN WOODWARD:

A POPULIZMUS JELENTÉSE ÉS TERMÉSZETE*

(*The New Republic*, 1981.)

Korunk politikai életének szerves eleme, a populizmus olyan nehezen megragadható történelmi és társadalompolitikai koncepció, amely különféle mezben bukkan fel a különböző kultúrákban, és teljességgel ellenkező politikai célok szolgálatába szegődött. A populizmus jelenlegi – elsősorban az Egyesült Államokban folyó – elemzése eme irányzat különböző szálainak kibogozását, valamint az ellentétes értelmezések politikai és ideológiai hátterének kiderítését célozza. C. Vann Woodward, a kiváló történész a Yale University tiszteletbeli (már nyugalomba vonult) professzora és számos, az amerikai polgárháborúval és a rekonstrukció periódusával foglalkozó könyv szerzője.

Azt, hogy szükség van egy komoly műre a populizmusról, semmi sem igazolja jobban, mint az a következetlenség és zűrzavar – sőt talán felelőtlen merészség –, amellyel ezt a kifejezést használják az amerikai közéletben mind a politikusok, mind az elfogulatlanság álarcát öltő szakírók és tudósok. Jimmi Carter populistának nevezte önmagát, és ugyanezt a címkét ragasztják Ronald Reaganre és Jack Kemp kongresszusi képviselőre. De alkalmazták már a néhai ifj. Martin Luther King vezette mozgalomra éppúgy, mint az egykori alabamai kormányzó, George Wallace követőinek jellemzésére. A megrögzötten maradi fizikai munkásokat, a közvetlenül a tömegekre támaszkodó fundamentalistákat és az amerikai társadalom minden osztályának, rétegének tagjait is illették már ezzel az elnevezéssel – olykor helyeslően, máskor megrovóan. A populizmust szörnyű fenyegetésként és a demokrácia egyedül üdvözítő megmentéseként egyaránt emlegetik. Mind az új bal-, mind az új jobboldal ennek bajnokaként tünteti fel önmagát; ugyanakkor arra is kész, hogy ellenfeleit ezzel a szóval szidalmazza.

*© 1981. *The New Republic, Inc. Engedélyezett újraközlés a The New Republic-ből az USA nyomán. A magyar változat Raáb György munkája.*

Ha alkalmas példákat keresve visszatekintünk a történelemben, illetve pillantásunkat külföldre vetjük, csak méginkább kiterjed a káosz: hiszen e szélesebb példatárban találunk radikálisokat és reakciósokat, diktátorokat és demokratákat, szocialistákat és konzervatívokat, parasztokat és városi polgárokat mindenféle és -fajta politikát, politikusokat és az elkötelezettség megannyi válfaját valló intellektuelleket. A külföldön jelentkező populizmus fantasztikus változatai közé tartozik az írországi *Sinn Fein*, a román *Vasgárda*, a különféle közép- és kelet-európai paraszt-mozgalmak, az indiai *ghandizmus*; képviselőinek sorában ott találjuk *Zapatát* Mexikóból, *Perónt* Argentínából, *Vargast* Brazíliából, *Belaundét* Peruból, *Poujadeot* Franciaországból és Frantz *Fanon-t* Afrikából – és a felsorolás korántsem teljes. Elvégre nem beszéltünk eddig a *narodnyikokról*, a populizmus orosz megalapítóiról, a magát először „populistának” nevező első amerikai párt létrehívóinak kortársairól.

Az amerikai populizmus jelentéséről és természetéről keletkezett konfúziót csak fokozzák a különböző iskolák szemléletének hangot adó történészek. Közülük azok, akik az 1930-as években kezdtek foglalkozni ezzel a témával (tehát e sorok írója is) hajlottak arra, hogy a populizmust racionális irányzatnak fogják fel (már amennyire a politikában egyáltalán lehet rációról beszélni), az annak jegyében fogant követeléseket indokoltnak és komolynak minősítsék, a gazdasági és politikai elit ellen irányuló kritikával többé-kevésbé egyet értsenek, továbbá hogy a reformjavaslatokat időszerűnek és jogosnak tartásuk – vagyis végső fokon kedvező képet rajzoljanak az 1890-es évek agrármozgalmairól.

Ám e kép helyét az 1950-es években az amerikai „populizmus” iránt roppant ellenséges értékelés foglalta el. A tömegeket tudatlannak, irracionálisnak és jellegükénél fogva tekintélyelvűnek summázó elitista elméletek hatására az olyan szociológusok, mint például Edward A. *Shils* a populizmust a demokrácia ellen irányuló fenyegetésként interpretálták. E teória befolyására, valamint a *McCartista* boszorkányüldözések nyomán a polgári szabadságjogokat féltő történészek – közülük a legkiemelkedőbb talán Richard *Hofstadter* a hagyományostól teljesen elütő értelmezéssel ruházták fel az amerikai populistákat. Minden történelmi bizonyíték dacára Joseph McCarty szenátort az egykori és tulajdonképpeni populisták utódának tekintették; legelvakultabb ellenfeleik közül pedig jó néhányat e mozgalom autentikus szószólóinak vélték. A populizmus tehát szemükben egyértelművé vált mindennel, ami hátrahúzó, reakciós, irracionális,

faji előítéletekkel terhes és elriasztó Amerika politikai tradícióiban. Ez a nézőpont még mindig érezteti hatását némely tudományos körökben.

A szakmai berkekben azonban jelentős fordulatnak lehettünk tanúi az 1960–70-es években. Mind a diákmozgalom, mind az „új baloldal” vissza kívánt térni a „részvételen” alapuló demokráciához; s ez a népbe vetett hit újjászületéséhez vezethet. Az intellektueller elméleti alapot, gyakorlati bizonyítékot kerestek és találtak az új hit igazolásához, valamint a tömegeket alapjában irracionálisnak, tudatlannak és maradinak bélyegző doktrína elvetéséhez. Az előbbiben látták a tömegek boldogulásának és a demokrácia újjáéledésének eszközét és biztosítékát. „A népnek csak vezetőre van szüksége” – úgymond. Ám amikor a „neopopulisták” elmentek a néphez, hogy vezetésükre vállalkozzanak, azt tapasztalták, hogy a fehérek George Wallace mögé sorakoztak fel, a feketék pedig – idővel – az ellenséges érzelmű nacionalistákhoz csatlakoztak.

Különben is mit jelent a „populizmus”? Ha egy gyűjtőfogalom ilyen sokértelmű, ennyiféleképpen értelmezhető és ennyire tisztázatlan, nem kellene inkább lemondanunk róla? Margaret *Canovan* nemrégiben megjelent *Populism* című könyvében választ kínál. „Végül is” – írja –

„ez a kifejezés *létezik*; megvan, visszavonhatatlanul meghonosodott, számos nyelvben használják a szakemberek és az újságírók. Nem tudunk megszabadulni tőle, és ... nem kell föltétlenül reménytelenül zavarosnak tartanunk, sőt, segítségünkre lehet a tanulmányozandó politikai jelenségek azonosításában, föltéve, hogy vesszük magunknak a fáradságot a különböző elemek szétválasztásához”.

Margaret *Canovan* (a *Hannah Arendt*-ről és *G.K. Chesterton*-ról szóló könyv szerzője), fölhívja a figyelmet arra is, hogy a szocializmus, a liberalizmus vagy a konzervativizmus meghatározása is hasonló nehézségekbe ütközik. E fogalmak mindegyike „egymással összefüggő eszmék családja”, amelyet jobban jellemeznek a belső ellentmondások, mint az egységesség. Igaz, a különbségek skálája szélesebb a populizmus vonatkozásában. Ennek egyik oka az, hogy a többi idézett fogalmat jórészt olyanok definiálták, akik osztoztak valamely közös hagyományban, bármilyen éles ellentétek álljanak is fenn közöttük; a populisták azonban ezt nem állítják magukról. Az amerikaiak az 1890-es esztendőkből létrehozott párt elnevezéseként vezették be ezt a terminust, és így fordították az orosz „narodnyik” szót is. Másutt is később igen sok mozgalom használt olyan szót önmaga meghatározására, amit – analógiás módon – a „populistával”

lehet érzékeltetni; de sohasem rendelkeztek egyfajta közös tradícióval, és sohasem került sor egy populista internacionálé megalapítására.

Számba véve a populizmus meghatározására irányuló korábbi kísérleteket Canovan Sir Issiah *Berlint* idézi a „Hófehérke-komplexusról”: a herceg állandóan kutatva vándorol a „populizmus” cipőjével, keresi, hogy kire illik az. Megfogadván az angol tudós tanácsát, Canovan fölhangy ezzel, és meghatározás helyett inkább jellemző ismérvek után néz a populizmusok spektrumán belül irányadó szempontként a „*wittgensteini* családi hasonlatosságot” alkalmazva. Valójában ennek az irányzatnak két családját különbözteti meg. Közülük az első a különféle agrár- és népi mozgalmak, vidéki radikálisok, farmerek és parasztok tág gyűjteménye – bizonyos társadalmi és gazdasági körülmények között (többnyire valamiféle modernizálódás időszakában) és valamilyen társadalmi gazdasági programmal. A második „család” nem szükségszerűen vidéki-falusi; és a hangsúly a társadalmi-gazdasági feltételekre, nem pedig a „népet” az elitek ellen szervező alkalmi szövetségek szervezésére és összetartására szolgáló politikai eszközökre esik.

Az egyik nehézség, ami e disztinkcióból ered – amint azt maga Canovan is belátja – a két populista „család” átfedése és összebogozódása. Ugyancsak gondot jelent a szellemi elitek (köztük a tudósok) attitűdjének sokfélesége, azoké, akik az ilyen mozgalmakat értelmezik és osztályozzák főként abban az esetben, amikor e mozgalmak ellenségesen viszonyulnak a tőlük tartó intellektuellekhez, vagy amikor ezek az értelmiségiek idealizálják, romantikus fényben látják az egyszerű embert. Mindkét viszonyfajta meglehetősen elterjedt, továbbá a feszültség a populisták és az intellektüellek között szinte elkerülhetetlen. E helyzet korántsem kedvez a tárgyilagos és világos jellemzésnek. Mint a már hivatkozott esetben is, az ember gyakran nem képes még ráismerni sem a különféle értelmezésekben szereplő ugyanazon mozgalmakra. Ezért nemcsak a populizmus, hanem az értelmiség tipológiájára is szükség van.

A populisták agrár-„családjában” a szerző az orosz és az amerikai mozgalmakat tekinti „a kétfajta ismétlődő vidéki radikalizmus mintapéldáinak”, annak ellenére, hogy közöttük számos eltérés fedezhető föl. Mindkettő eszményítette a „népet” ám éles különbségek jelentkeztek mind az eszményítők, mind az eszményítettek viszonylatában. Oroszországban az elidegenedett és lelkiismeret-furdalás gyötörte, a nyugati befolyás iránt kétértelmű magatartást tanúsító intelligencia idealizálta a muzsikok közösségi életét, és az ő soraikból került ki a populisták zöme.

„Őshonos” szocializmusról ábrándoztak és a gyermekek keresztesháború-jára emlékeztetően tizenéveseket „küldtek” a parasztsághoz. Amerikában viszont maguk a farmerek eszményítették önmagukat külső ösztönzés nélkül, vajmi kevés hívük akadt az értelmiségiek körében; továbbá elsősorban a közös áruforgalmazásra, vásárlásra és hitelszerzésre, valamint a szállítás és a banktevékenység kollektivizálására összpontosítottak. Harcot hirdettek a trösztök, a pénzüzetek, a vasúti vállalatok, a plutokraták (a heneje gazdagok), valamint a magángazdaság irányította állam ellen, és a tömegekre támaszkodó demokrácia volt a jelszavuk. Meg kell említeni azt is, hogy e két mozgalom egymástól függetlenül fejlődött ki.

Az orosz és az amerikai példák között az agrárpopulizmusnak megannyi változata alakult ki, amelyek mind különböző mértékben egyeztek, illetve rokonságban álltak mindkettővel. A kelet-európai parasztmozgalmak képezik „az orosz és az amerikai populista irányzatokat összekötő láncszemeket”. Akár a narodnyikok, ők is az agrártársadalmak nemkapitalista fejlődésében reménykedtek; ugyanakkor a családi birtok és a szövetkezetesítés, valamint a plutokraták iránti ellenségeskedés és a paraszti tömegekre támaszkodó demokrácia iránt való magatartásukban az amerikai verzióra hasonlítottak. Csakhogy olykor magukon viselték az antiszemitizmus szeplőjét is, és csupán a földreform tekintetében bizonyultak igazán radikálisoknak. Sokkal messzebbre mentek náluk Zapata mexikói hívei, a *Bolgár Népi Földműves Szövetség* vezetői, a kanadai *Cooperative Commonwealth Federation (Nemzetközösségi Szövetkezeti Szövetség)* hangadói, valamint a harmadik világban jelentkező különféle agrármozgalmak, amelyek közül több erős nemzeti-nemzetiségi tudat érvényre juttatására is szolgált. A „mezőgazdasági” radikalista jelenségek színpéjében az intellektueller populizmusától kezdve a paraszti-farmer populizmusig némi folyamatosság kétségtelenül megnyilvánul, ám mindezeket nem köti össze világnézeti azonosság – egyetlen kivétellel. Mindnyájan hajlanak a „nép” eszményítésére és az elitekkel szemben való ellenségességre még akkor is, ha az intellektuális elit maga dolgozza ki az elitizmusellenes és a „népet” idealizáló szemléletet.

A másik canovani populista család politikai és kulturális vonatkozásban inkább urbánus, mint agrárjellegű, és nemigen rendelkezik gazdasági és társadalmi alappal. A szerző négy változatot különít el: populista diktatúrát, populista demokráciát, reakciós populizmust és a „politikuskok populizmusát”. Ám e négy ágazat nem választható el határozottan: összemossódnak, egymásba alakulnak és a szövetségi kapcsolatok révén is ren-

deződnek. Elsősorban Közép- és Dél-Amerikában virágzanak, ahol nagy tömegvonzású vezetők álltak nemegyszer e mozgalmak élére, de másutt is megtalálhatók; hol a demokratikus érzelmekre, hol pedig a tömegek sötétebb indulataira apellálnak. E csoport tagjai között a legszembetűnőbbek és leghírhedtebbek a populista diktatúrák, azok a modern önkényuralmak, amelyekben a tömegekre nagy hatást gyakorló vezér úgy teremti meg a diktatúrát, hogy a hagyományos elit és a politikai rendszer „feje fölött” a „néphez” fordul. Perón Argentínája ennek a válfajnak latinamerikai prototípusa és a louisianai Huey Long képviseli az amerikai változatot. Mindegyikük felemelkedése megmagyarázható a racionális osztályérdek keretein belül; ugyanakkor néha az osztályhatárokat áthágó irracionális jelenségeknek kell tartanunk őket. Mind Perón, mind Long kézzelfogható juttatásokban és jutalmakban részesítette hiveit, és mindketten sajátos módon alkalmazták az elnyomás demagóg módszereit.

A „populista demokrácia” szóismétlésnek tűnhet, hiszen a demokrácia annyit jelent, mint a „nép által való kormányzás”. A populizmusnak ez a fajtája azonban olyan helyeken üti fel a fejét, ahol a „demokrácia” a hivatalosan elfogadott norma, s ahol egyes ellenzékiek úgy vélekednek, hogy a demokrácia nem teljesíti feladatát, tehát a „nép által való kormányzást” *valóságossá* akarják tenni. Az ilyen jellegű mozgalmak főként az Egyesült Államokban és Svájcban bontakoztak ki, s az utóbbi nyújtja a legpregnansabb példát. A populista demokrácia tipikus eszköze a szavazói kezdeményezés, a népszavazás és a választottak visszahívásának joga; mindezt a svájciak a többségi jóváhagyás olyan kívánalmaival egészítik ki, ami John C. *Calhoun*, az amerikai tagállamok jogait képviselő és hangoztató követeléseire emlékeztet. Az Egyesült Államok a reakciós populizmus televénye és Canovan szerint az alabamai George Wallace annak jellegzetes képviselője, de ide sorolja az angol Enoch *Powell*t is, dacára, hogy neki (illetve követőinek) eredete és politikai stílusa egészen más. Sajátosan ironikus, hogy mindkettejük feltűnése a szellemi populizmus új hullámával, a „kisemberbe” és a tömegek részvételébe vetett hit újjáéledésével esett egybe. A nyíltan értelmiségellenes reakciós populizmus a „kisember” irracionális és konok előítéleteit szegezi szembe a liberálisok felvilágosult elkötelezettségével, s így szélesíti a szakadékot a „nép” és az elit között. Canovan óvatosan állapítja meg, hogy a racionalitás és az irracionális nem oszlik meg „szépen” az elit és a tömegek között. A náci SS-„elit” alkotóknak mintegy az egynegyede rendelkezett magasabb fokú doktorátussal, Enoch Powell pedig a klasszika-filológia professzora volt.

A „politikusok populizmusa” elnevezés azoknak a pártoknak és vezetőknek a „vegyes felvágottját” foglalja magába, akik „gyöngé ideológusok, eklektikus politikát vallanak és mindenkit hajlandók hiveik közé befogadni” bármelyik osztályból és érdekcsoportból jöjjön is. Gyülekezőt hirdető csatakiáltásként a „nép” jelszava minden mást felülmúlt éppen azért, mert homályos és körvonalazatlan, elmossa a pártokat és osztályokat szétválasztó határokat. Különösen jó szolgálatot tesz a gyarmati sorból kikerülő afrikai és ázsiai egypárt-rendszereknek. A hajdani és eredeti populisták éppúgy, mint az orosz kortársaik, túl radikálisak voltak a „politikuskok popularizmusának” alkalmazására: és hívó szavukat nem voltak hajlandók kiterjeszteni „mindenkire”. Ám e terminus annál jobban vonatkoztatható több élő amerikai politikusra is.

Nem egy valójában populista jelenség Canovan hét kategóriája közül többre is besorolható, ám még az átfedések sem végtelenek. Elvégre egyetlen mozgalom sem volt populista minden ismérv tekintetében, és egy sem felelhet meg minden ismertetőjegynek egyszerre. Míg a hét csoportot különféle módokon kombinálhatjuk, el is különíthetjük őket egymástól. A reakciós populizmusnak nincs minden esetben szüksége diktátorra, és a populista diktátorok nem törvénytörően reakciósook. Ennek az irányzatnak általános értelmű jellemzése „baloldalként” vagy „jobboldalként” sohasem bizonyult sikeresnek, hiszen az lehet akár mindkettő, akár egyik sem. S a populisták nem föltétlenül vallanak konspirációs teóriákat, ám ezek az elméletek sem föltétlenül hamisak. Az antielitista beállítottság – az elnyomott kisember retorikája – viszont a populizmus minden fajtájában fellelhető, és valószínűleg fontosabb szerepet játszik, mint ahogyan azt a politológusok vélik. Az emberek nem egyszerűen „dolgozók”. Hagyományokhoz, rokonságukhoz, egyesületeikhez, szakszervezetükhöz, egyházukhoz és családjukhoz, továbbá jogaikhoz, és ahhoz is, amit „történelmüknek” neveznek erősen kötődnek. Készek megküzdeni ezekért az értékekért akár jobbról, akár balról érje fenyegetés azokat. A populizmus tanulmányozása hasznos tanulságokat kínál az elit és az intelligencia leereszkedésének, gőgjének és tudatlanságának következményeiről.